

ИНТЕРАКЦИЈА ГРАМАТИКЕ И РЕЧНИКА

Ю. Д. Апресян, И. М. Богуславский, Л. Л. Иомдин, В. З. Санников, *Теоретические проблемы русского синтаксиса. Взаимодействие грамматики и словаря.*
Москва: Языки славянских культур, 2010, 407 с.

Након Апресянове књиге *Исследования по семантике и лексикографии. Том 1: Парадигматика* објављене 2009. године, издавачка кућа *Языки славянских культур* 2010. године обрадовала је лингвисте новим насловом истог аутора, а уједно и уредника монографије, у сарадњи с колегама-синтаксичарима Игором М. Богуславским, Леонидом Л. Јомдином и Владимиром З. Санниковом. Оба издања представљају круну вишедеценијског рада Јурија Д. Апресяна на теоријским и практичним питањима руске лексикологије, лексикографије, семантике и синтаксе, с тим што се прва наведена монографија примарно бави семантиком, а друга – синтаксом, а пресецају им се предмети на заједничком пољу узајамних односа речника и граматике. У првој књизи, исходећи из семантике и лексикологије, аутор се нужно суочава и с питањима лексичко-синтаксичке спојивости, рекције, синтагматским правилима интеракције значења и сл. У другој, с аспекта строге анализе структуре синтаксичких јединица, залази се на клизаво поље синтаксичког функционисања фразеологизованих конструкција и конструкција које су најтешње повезане с лексиком.

Монографија *Теоретические проблемы русского синтаксиса. Взаимодействие грамматики и словаря* четворице аутора састоји се од увода и 4 поглавља. У уводном делу Ј. Апресян на самом почетку указује да, осим интересовања аутора за теоријску лингвистику по себи, ова монографија представља пре свега непосредни резултат истраживања аутора у области машинског превођења, кон-

кретно, разраде полифункционалног лингвистичког процесора ЕТАП-3 (двосмерног система енглеско-руског и руско-енглеског аутоматског превођења), али и првог у свету корпуса руских текстова са синтаксичким ознакама (в. на сајту www.ruscorpora.ru). Проверавајући резултате машинске синтаксичке обраде унетих текстова (обављене у складу с поставкама Мељчука и Жолковског, тј. њихове теорије Смисао↔Текст), аутори су наилазили на неправилно приказане синтаксичке структуре, па их је то суочило с неким још увек нерешеним или недовољно решеним синтаксичким питањима. Рецимо, на примеру реченице *Его кабинет меня не устраивал* Апресјан показује како компјутер, не располажући са довољно синтаксичких правила, даје погрешну синтаксичку анализу. Присвојну заменицу *его* он тумачи као директни објекат глагола *устраивать*, а заменицу *меня* везује за *кабинет* (тј. у значењу реченице *Мой кабинет его не устраивал*). Откривена грешка је научнике нагнала да формулишу правило које се тиче употребе генитива личних заменица *я, ты, мы, вы* у посесивној функцији у адноминалној позицији (**кабинет меня*, али *появление меня на пороге*). Грешке другог типа тичале су се двосмислених у граматичком погледу употреба, када компјутеру недостају одређена људска сазнања (па је тако, рецимо, у реченици *Он увидел их семью своими глазами* компонента *семью*, директан објекат глагола *увидеть*, услед своје хомонимичности с инструменталом броја *семь* тумачена као квантитативни атрибут именице *глаза*).

Прво поглавље даје преглед модела руске синтаксе (урадио Л. Јомдин), као и синтаксичке односе и правила синтаксичких алтернација (аутор В. Саников). Формални модел руске синтаксе израђен је у складу с Мељчуковим моделом „дрвета зависности“: постоји реч-господар и реч-слуга, а између њих се успостављају синтаксички односи. Једино доминанта реченице (на руском: *вершина*) не зависи од неке друге речи. Међусобно се не повезују синтагме, већ самосталне речи, а у случају синтаксичких група речи само једна реч наступа као представник групе у погледу успостављања спољашњих веза. Усавршени модел зависности данас користи за анализу синтаксичке структуре руске реченице 65 синтаксичких односа. Они се деле на 4 групе: актантне, атрибутивне, координативне и помоћне. Актантни односи повезују предикативну реч са зависном речју која попуњава одређену валентност дате главне речи (валентност се овде схвата широко, па тако у ову групу спадају и синтаксички односи између предлога и именске групе која зависи од предлога,

типа *в столе*). Атрибутивним синтаксичким односима називају се они који повезују некакву реч с другом речју која изражава значење невалентног атрибута. Координативни синтаксички односи не разликују се од претходно наведених субординативних, и овде један члан зависи од другог. Помоћни синтаксички односи постоје између два синтаксички тесно повезана елемента (елементи аналитичких глаголских облика типа *будем продолжати*, делови синтагми које представљају синтаксичку и семантичку целину типа *само собой*, компоненте унутар вишечланог основног или редног броја типа *триста сорок* и сл.).

Део који је написао Саников бави се алтернологијом, тј. алтернацијама у синтакси. Доводећи у везу појам алтернација у синтакси с оним из фонетике и морфологије, аутор долази до закључака о користи оваквог приступа синтаксичким појавама. Под синтаксичким алтернацијама он подразумева замену једне синтаксичке јединице јединицом истог нивоа, а до које долази најчешће под утицајем јединице синтаксичког плана, ређе неког другог. На овај начин би се у синтакси одвојила тзв. основна средства од допунских, а решили би се многи спорни случајеви (на пример, тумачење односа између броја, именице и придева у конструкцијама типа *Вижу два новых журнала* који се тешко може назвати слагањем).

Друга глава посвећена је конструкцијама мале или микросинтаксе, при чему се даје предност другом термину, чији је аутор Јомдин. Предмет изучавања микросинтаксе, како каже Л. Л. Јомдин, чине објекти двају основних типова: нестандартне синтаксичке конструкције и синтаксички фраземи.

Нестандардним синтаксичким конструкцијама, чији основни конститутивни елемент чине јединице типа *некого, нечего, негде, некуда*, посвећен је први део ове главе. Ј. Д. Апрессан и Л. Л. Јомдин, детаљно проанализиравши ортографске, прозодијске, морфолошке, а посебно синтаксичке и лексичко-семантичке особености датих конструкција, долазе до закључка да је основна особина ових (He^2 -) конструкција мимикрија. Мимикричним или конструкцијама-камелеонима He^2 -конструкције могу се назвати на основу иманентног им својства да свака од њих, као и сваки њихов конститутивни елемент, вешто скривају своју праву природу. Управо својство мимикрије, сматрају аутори, узрок је томе што се одричне конструкције типа *Некуда переехати* обично тумаче као копулативне, док се афирмативне (као и упитне) конструкције типа *Есть куда переехати* поимају као егзистенцијалне. Да је овакво мишљење по-

грешно, аутори показују пажљивом унутрашњом реконструкцијом, која омогућује да се увиди да свака конструкција која улази у ову групу има два лична глаголска центра: егзистенцијални и копулативни. На основу датог закључка изводи се следећи: одричне, афирмативне и упитне инфинитивне реченице у савременом руском језику одликује истоветност синтаксичких структура.

Речено се потврђује следећим: елемент *не-*, који се обично тумачи као творбена речца, заправо јесте одрични глагол. Када се користи с дативом агенса онда је то егзистенцијални глагол *не²1*, тј. варијанта је *нет1*. У колокацији са у-формама он има функцију посесивног глагола *не²2*, односно варијанта је *нет2*. Обе глаголске лексеме налазе се у веома сложенем односу некомпатибилности са глаголом *быть1* (копулативно) четврте позиције (*Не² где Ø_{быть} спать*), услед чега настаје илузија да у свим разматраним конструкцијама постоји само једна позиција *verbum-a finitum-a*: или позиција егзистенцијалног глагола, или позиција копуле.

Посебно „вешто“ маскиране су заменичке речи (К-речи) треће позиције, будући да преовладава мишљење да је за њих карактеристична синтаксичка амбивалентност (с једне стране, оне су у зависном положају у односу на инфинитив, док, с друге стране, оне себи потчињавају тај исти инфинитив). Међутим, о синтаксичкој амбивалентности овде се не може говорити, будући да К-речи нису потчињене инфинитиву, већ глаголу-копули, вршећи притом функцију предикатива. Тек на семантичком нивоу оне могу заузети позицију актанта или сирконстанта инфинитива. Поред наведеног, К-речи се врло често „издају“ за упитне заменице, док су заправо релативне. Напоследку, износи се тврдња да су се конструкције са К-речима током историјског развоја језика битно међусобно удаљиле. Од свог прототипа удаљиле су се конструкције са *некогда*, као и са каузално-теличним *нечего* и *не к чему*. Услед оваквог удаљавања немогуће је говорити о паралелизму одричних, афирмативних, упитних конструкција са К-речима.

На крају овог дела још једном се истиче да су *некого*, *нечего*, *негде*, *некуда*, *неоткуда* и *незачем* синтагме са унутрашњезатвореном синтаксичком структуром, а не засебне лексеме, како се обично представљају.

Други део друге главе посвећен је пролептичким и њима блиским конструкцијама, које се у традиционалним граматикама најчешће убрајају међу издвојене конструкције. Међутим, по мишљењу аутора, дате конструкције одликују се низом семантичких, синтак-

сичких и стилистичких особености, те је у потпуности оправдано издвојити их у самосталну групу. На питање које конструкције треба сматрати за пролептичке, даје се следећи одговор. То су конструкције у којима функцију главне речи врши или лична заменица за 3. лице *он, она, оно, они*, или показна заменица *этом, тот*, или лексеме *это, вот* (конструкције са речима *это* и *вот* се, и поред одређених специфичности, убрајају у пролептичке). Зависна реч у њима обично се налази испред главне, врло ретко непосредно иза или на крају реченице. Између главне и зависне речи обавезан је интерпункцијски знак, то је најчешће запета, али може бити и црта. Зависна реч обавезно конгруира са главном у роду и броју, нпр.: *Коля, он непременно придет.*

Врло кратко, али са врло иновативним решењем, аутори се осврћу на конструкције типа *Он занимается черт знает чем*, за које се као оно најважније истиче постојање двеју синтаксичких доминанти. Уколико се дата теза прихвати, самим тим се битно нарушава, како се каже, основни захтев синтаксичке компоненте теорије Смицао↔Текст (да синтаксичка структура било које реченице мора имати вид синтаксичког дрвета). Међутим, дати проблем може се превазићи и за то се предлаже конкретан поступак, за чију се илустрацију узима већ наведени пример. Суштина предложеног решења је у следећем: глагол *знать*, који формира другу клаузу, потчињава се првом глаголу и заузима место првог допунског аргумента.

У делу под називом *Синтаксички фраземи: између лексике и синтаксе* говори се о групи синтаксичких фразема руског језика која, у поређењу са нефразеолошким колокацијама, поседује синтаксичку специфичност. Анализом синтаксичких фразема чији је конститутивни елемент упитна заменица (К-реч) утврђена је, између осталог, битна разлика у синтаксичком понашању фразема у којима К-реч заузима иницијалну позицију од фразема у којима К-реч стоји на његовом крају. Вишезначни фразем ВСЁ РАВНО изазива додатне потешкоће приликом аутоматске анализе текста, када систем треба да идентификује не само фразеолошку јединицу као нешто различито од слободне синтагме, већ и конкретну лексичку јединицу у оквиру дате вокабуле. Као једини сигуран начин да се разреши неједнозначност аутори виде прибегавање кориснику у интерактивном режиму. Дати метод се врло активно разрађује у оквиру лингвистичког процеса „ЕТАП-3“. Од синтаксичких фразема који су мотивисани пунозначним речима анализирани су они са компонентом СИЛА. Детаљним описом датих синтаксичких фразема попуњена је

велика лексикографска празнина (будући да је највећи део ових фразема до сада остао ван пажње лингвиста), док су, с друге стране, дата одређена решења која би омогућила да се дати описи употребе у аутоматској обради текста. На крају овог поглавља говори се о синтаксичким, семантичким и парадигматским особеностима емоционално маркираних синтаксичких фразема с лексичком доминантом ЧЁРТ.

Пети део друге главе посвећен је конструкцијама у којима наилазимо на понављања у буквалном смислу те речи, нпр. *Иногда мне снилось, что умер, умираю, умру...* Дате конструкције карактеристичне су за колоквијални говор, публицистику, али и за језик лепе књижевности. Издвојени су следећи типови (услед тога што не постоји општеприхваћена терминологија, као назив типа фигурира нека конкретна фраза): *Весело, весело было; Весело-весело было; Он рос и рос; Снег да снег кругом; Я верил и не верил; Бывают аварии и аварии; Ну, медведь и медведь; (Ну), упал и упал; Куда, куда? Кто да кто?; (Ну), кто-кто, а Коля придет; Кого-кого он (только) не знает.* Анализа сваке конструкције врши се по следећој схеми: прво се даје назив конструкције, потом се утврђују њене синтаксичке особине, следе примери (уз могуће краће коментаре), да би се на крају дало значење конструкције.

О илокутивној употреби као типу синтаксичке елипсе говори се у следећем делу поглавља. В. З. Санников даје једно уже поимање илокутивних конструкција. Под илокутивним конструкцијама овде се подразумевају само оне елиптичне конструкције између чијих пропозиција не постоји смисаона веза, нпр.: *Ну, раз хочешь знать правду, отец уехал навсегда*, као и неке копулативне и асиндетске конструкције, као што су: *Я тебе не говорила, но ты дурно с ней поступил; Ты все знаешь: какой город – столица Южной Dakoty?*

Последњи параграф друге главе почиње следећим Пастернаковим стиховима: *Снег идет, снег идет / Словно падают не хлопья, / А в заплатанном салоне / Сходит наземь небосвод.* Стихови се наводе као пример неканонских координативних, тачније асиметричних конструкција. Асиметричне конструкције врло су блиске координативним, премда не чувају њихову најважнију особину. Као такве, налазе се у простору између стандардне синтаксе и језичке неправилности. Зауоставивши се прво на појмовима канонске и неканонске координативне везе, И. М. Богуславски анализира конекторе карактеристичне за ове конструкције (нпр. *и...и, или...или, то... то, как... так и, не столько... сколько, насколько... настолько*), а потом и саме конструкције које се формирају помоћу датих конектора.

Посебна пажња посвећује се конструкцијама које представљају легализовани начин превладавања одређених типова синтаксичког конфликта. Језгро ове подгрупе чине „неуспеле“ асиметричне конструкције. Говорно лице почиње да реализује конструкцију као симетричну, међутим, наишавши на препреку, он своју замисао не доводи до краја.

Треће поглавље (аутор поглавља је Ј. Апресјан) посвећено је теорији рекције с лексикографског аспекта. Аутор даје преглед етапа у приступу појави, од традиционалног погледа (који је приступао рекцији као јединичној појави, а не системски), преко системског лексичко-синтаксичког (који је глаголе, рецимо, сврставао у одређене групе или класе које зближавају синтаксичка својства), па све до семантичке етапе у приступу рекцији. Последњи приступ полази од аналитичког тумачења предикативне речи уз помоћ специјалног семантичког језика, а рекцију изучава истовремено на три нивоа: семантичком, синтаксичком и лексичкоморфолошком. Први ниво се односи на принципе утврђивања броја, састава и ранга семантичких актаната или аргумената дате глаголске лексеме. Други успоставља везе између утврђених семантичких и синтаксичких актаната, а трећи подразумева систематски опис односа између семантичких актаната и спољашњих начина њиховог изражавања.

Захваљујући постојећим научним сазнањима из области семантичке класификације предиката, аутор, полазећи од њих, предвиђа рекцијска својства глагола. Од класе којој глагол припада зависе и многа друга његова својства: граматичка, творбена, синтаксичка, валентносна и лексичкосемантичка. Апресјан, полазећи од семантичке класификације предиката Маслова–Вендлера, издваја 17 класа (радње, делатности, бављења, интерпретације, понашања, деловања, процеси, положаји у простору, локализације, стања, односи, својства, манифестације, способности, параметри, постојања и догађаји). Тако, рецимо, радње, делатности, бављења и понашања имају обавезну семантичку валентност агенса (попуњава га име човека или некаквог сличног њему бића способног на осмишљену делатност). Радње и делатности могу да имају актант са значењем циља (непосредног: *вести лошадей на водопой* и коначног: *воевать за передел мира*). Процеси и стања, рецимо, често имају актант са значењем узрока (*трястись от холода, радоваться приезду родителей*). Многоактантних предиката је највише међу радњама (*выбирать – кто, кого/что, из чего, по какому признаку, для чего*). С друге стране, понашања (*баловаться, хулиганить*), својства (*горбится, хромать*,

картавить) и испољавања (*воняць, горчить*) увек су једноактантни предикати.

У наставку овог поглавља аутор систематичније испитује валентностна својства многоактантних предиката и многоактантних именица, типове подударности међу семантичким и синтаксичким актантима. Указујући на досадашње тумачење појмова актанта и сиркостанта, Апресјан наводи конкретне случајеве употребе актанта са значењем времена, циља, узрока и начина, тј. компонената које су у традиционалној синтакси разматране као адвербијали (*провести мeсяц в деревне, плавали на остров загорать, зудить от холода, вести себя ужасно*). На крају поглавља Апресјан даје номенклатуру семантичких улога (укупно 54) с дефиницијом или објашњењем и примерима.

Четврто поглавље написао је Л. Јомдин, а бави се проблемима аутоматске анализе текста с којима се аутор суочио у раду на експерименталном систему за машинско превођење ЕТАП-3. Анализирајући конкретне примере реченица преведених с руског на енглески Јомдин долази до закључака који се односе на адекватност синтаксичког описа језика с ког се преводи, као и на начине решавања лексичко-синтаксичке вишезначности полазног текста.

Монографија четворице еминентних руских лингвиста на челу са Ј. Д. Апресјаном, по нашем мишљењу, значајна је и занимљива из неколико разлога. Бавећи се тзв. микросинтаксом, аутори указују на низ теоријских лингвистичких проблема, те тиме доказују да не постоје мали, периферни синтаксички проблеми и питања. Иако се истраживање спроводи у складу са строгим синтаксичком анализом Мељчуковог „дрвета зависности“, монографија обилује богатом језичком грађом, што је чини и примамљивим штивом. Очекујемо да ће и у нашој научној јавности књига наићи на интересовање, као и да ће бити подстицајна за слична истраживања.

*Билјана Марић**
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

*Драјана Керкез***
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

* biljanav@mail.ru

** draganakerkez@hotmail.com